

УДК 343.8(09)

Пальченкова В.М.¹, Бабак М.А.²

¹ д-р юрид. наук, проф. НУ «Запорізька політехніка»

² аспірант НУ «Запорізька політехніка»

ВИПРАВНІ АРЕШТАНТСЬКІ РОТИ, ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ ЗА УЛОЖЕННЯМ ПРО ПОКАРАННЯ І ВИПРАВНІ 1845 РОКУ

На календарі ХХІ століття. Україна є незалежною і суверенною державою. Ми віднаходимо свою державницьку вісь, здійснюємо розбудову власних правових інститутів й систем, зокрема кримінально-виконавчої системи.

Головна проблема в тому, що така розбудова схоже на маятник, який постійно коливається. Спершу, ми хапаємось за минуле та минулі практики, а згодом намагаємось крізь це знайти своє національне місце. Біда лиш у тому, що, на відміну від маятника, ми не знаємо, де наша вісь – «золота середина». Або ж, надто уподібнюючися, шукаємо тільки одну вісь.

Для знаходження «золотої середини» у процесі розбудови держави історичне минуле, правова спадщина відіграють важливу роль. Серед багатьох історико-правових явищ вагоме значення для юридичної науки має дослідження системи кримінальних злочинів та покарань, не тільки сьогодення, а й минулого, зокрема часів перебування українських

земель під владою Російської імперії. Актуальність такого дослідження зумовлюються кількома причинами.

По-перше, наявні дослідження недостатньою мірою відтворюють становлення і розвиток системи злочинів за період самодержавства на українських губерніях. У наукових працях, як правило проблематика висвітлюється фрагментарно, загальними відомостями. Під час обговорення розбудови кримінально-виконавчої системи представники влади ігнорують практики минулого.

По-друге, у сучасній українській державі відбуваються складні процеси реформування кримінально-виконавчої системи: прийняття нових нормативно-правових документів, які повинні сприяти гуманізації і демократизації сфери; виправлення антисоціальних установок засуджених; пристосування до європейської системи з урахуванням сьогодення та реалій повсякденного життя.

З огляду на важливі перетворення у національній кримінально-виконавчої системі, значущим і актуальним є здійснення історико-правового дослідження минулого, зокрема видів покарань Російської імперії в XIX ст. для врахування позитивних і негативних здобутків під час розбудови національної кримінально-виконавчої системи.

Головним джерелом кримінального законодавства у першій половині XIX ст. були т. XV Зводу законів (кн. 1) і Уложенням про покарання кримінальні та виправні (1845 р.) (Далі-Уложення). Укладення про покарання, як і Звід законів, мало два поняття кримінальної карної дії: злочин і проступок. Але, на відміну від Зводу законів, що встановлював різницю між злочином і проступком за тяжкістю покарання, Укладення розрізняло їх за об'єктом «посягання» (ст. 1 і 2).

Уложення диференціювало покарання на кримінальні та виправні. Уложення 1845 року на відміну від минулого законодавства передбачалось декілька видів позбавлення волі. На першому місці ставилося виправні арештантські роти цивільного відомства, а слід за ним робочий дім, смиренний дім, фортеця, тюрми. Така диференціація була пронизана класовим відмінностями, що було характерно для царського режиму.

Аналіз Уложення дає нам розуміти, що при виборі покарання закон розділяв осіб на дві групи: особи, які були позбавлені від тілесного покарання; особи, які не були позбавлені він нього. Перша група складали представники духовенства, шляхтичі, почесні громадяни, деякі купці і посадові особи, а також їх дружини і діти. Друга група була найбільшою до неї відносилися всі інші особи, які не підпадали під визначення першої групи.

Прийняттям Уложення було юридично закріплено самостійний вид покарання у виді відбування в арештантських ротах.

Як, наголошує радянський вчений М.М. Гернет у праці «Історія царської тюрми. Том другий» однією з причиною прийняття Уложення у 1845 р. було законодавче закріплення «дітища» Миколи І кримінального покарання - арештантських рот [1, с.46].

Такі роти вперше імперією були випробувані на українських губерніях, зокрема у м. Харкові, Катеринославі, Ізмаїлі, Кам'янець-Подільську, Херсоні, Керч-Єнікальську, Сімферополі, Одесі та Києві, де гостро стояло питання в розбудові зростаючих міст [2].

Уложення містило 2224 статті, з яких 181 стаття відносилася до загальної частини, а 2043 статті до особливої частини. З 2043 статті особливої частини, 848 статей мали в санкціях покарання у виді позбавлення волі, 327 статтях містилися посилання на покарання у виді відбування в арештантських ротах [1, с.47].

Згідно Уложення засуджені могли перебувати в арештантських ротах цивільного відомства від одного до десяти років.

Наприклад, покарання у вигляді віддачі в арештантську роту цивільного відомства згідно з Уложенням призначалося за такі злочини, як: крадіжка з проникненням до церкви або різанини грошей, свічок та інших речей – до восьми років, фальшива присяга без обдуманого заздалегідь наміру – до чотирьох років; перешкоджання оприлюдненню найвищих указів, маніфестів, законів або інших постанови чи розпоряджень або недопущення виконання урядових розпоряджень – до шести років; посадові злочини, пов'язані з насильством – до чотирьох років; отримання неправомірної вимоги від виконання посадових обов'язків – до шести років; умисне ухилення платежів боржниками торгівельної сфери – до чотирьох років; незаконне підмовляння до переселення за кордон – до двох років; протизаконний продаж напоїв, які підлягають питному збору або акцизу – до чотирьох років; підробку документів – до двох років та ін. [3].

Арештантські роти за змістом Уложення застосувалися лише для осіб, які не позбавлені тілесного покарання. Відбування такого виду покарання для осіб, не вилучених від тілесних покарань, розпочиналася з тілесних покарань залежно від терміну присудження до робіт у виправних арештантських ротах (ст.34, 35 Уложення). До арештантських рот також не направлялися старі люди, які по стану здоров'я не можуть виконувати важку роботу, а також жінки (ст. 83 Уложення).

Відбування покарання у арештантських ротах тягло за собою втрату всіх особливих прав і переваг особисто або ж за станом чи званням, які були присвоєні (п. 1 ст. 34 Уложення). Однак, арештанти зберігали свої сімейні права і права на колишню власність.

Згідно зі ст. 48 Уложення арештанти могли бути «вживані в міські та інші роботи». Тобто, Уложенням передбачено, що арештанти могли бути використані тільки на зовнішніх роботах за межами роти.

Ми вважаємо, що вказаною нормою виявлялося прагнення держави використовувати працю арештантів для вирішення господарських завдань держави.

Після звільнення засуджених віддавали на чотири роки під особливий нагляд місцевої поліції, або ж їхніх товариств чи шляхтичів, якщо вони не заперечували прийняти їх. Протягом цього часу колишні засуджені не мали права змінювати місця проживання і виїжджати з них без дозволу поліції, громади або поміщика; іногороднім перебування в столицях і губернських містах також заборонялося [2].

За статистикою в період 1841–1845 рр. основними покараннями залишались тілесні та заслання на поселення, то після 1845 р. ситуація змінюється. За період 1847–1851 рр. відсоток покарань арештантськими ротами в середньому склав 11,82%, а ув'язненням в тюрмах, робітничих та гамівних будинках взятих разом – 18,02%. Згідно звітів міністерства юстиції, за цей період до арештантських рот було засуджено понад 40 тис. осіб [4, с.80].

Враховуючи вищевикладене, ми може дійти до висновків, що арештантські роти, як самостійний вид покарання був закріплений Уложеннями про покарання кримінальні та виправні (1845 р.). Особливістю такого покарання було те, що працю засуджених до арештантської роти використовували на суспільних роботах. За змістом санкцій норм особливої частини Уложення у 36,56% містилося посилення на покарання у виді арештантських рот. Арештантські роти у середині XIX ст. були поширеним видом покарання, що свідчать статистичні данні за 1847–1851 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гернет М. Н. История царской тюрьмы (2-е изд.). (Т. 2). Москва: Государственное издательство юридической литературы. 581 с.
2. Бабак М.А. Особливості нормативно-правового регулювання виправних арештантських відділень цивільного відомства в українських губерніях Російської імперії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3 (2021). С. 83–94.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года: [Веб-сайт]. URL: <http://surl.li/fprnq>. (дата звернення 05.04.2023).
4. Коротков О. Арештантські роти на півдні України та імперська колонізація другої чверті XIX ст. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2021. № 52. С. 75–84.